

DE EUCHARISTISCHE EVOLUTIE VAN DE OUDE KARTUIZER-LITURGIE

DE DAGELIJKSCHE MIS

DE OUDE KARTUIZERS, — ZOOALS GUIGO I, VIJFDE prior van de Grande Chartreuse ¹⁾, rond 1127 in zijn *Consuetudines* getuigt, — gingen slechts tweemaal per dag naar de kerk : de metten werden gezongen tegen het einde van den nacht ²⁾, en de vesper tegen het einde van den namiddag. Op Zondagen en kapittel-feeften kwam er heel wat meer beweging in de kartuis : men begaf zich naar het koor voor de conventmis en voor al de kerkelijke uren, de completen alleen uitgezonderd ; men vergaderde in het kapittel na de primen, in den refter voor de twee maaltijden of voor den enkelen maaltijd, en in het kloosterpand

1. Wij geven hier de namen en de datums van de priors van de Grande Chartreuse, die voor deze studie bijzonder in aanmerking komen, met de titels van de documenten waarvan sprake zal zijn.

(1) H. Bruno, 1084-1090; † 1101. De H. Bruno heeft geen geschreven regel nagelaten. (5) Guigo I, 1109-1136. De *Consuetudines Guigonis* werden rond 1127 vervaardigd. (7) H. Antelmus, 1139-1151; † 1178. De eerste stichter van het generaal kapittel. De *Statuta S. Antelmi* zijn van onzekeren oorsprong. Zie nota 21. (8) Basilius, 1151-1173. De *Consuetudines Basilii* werden waarschijnlijk tegen het einde van zijn leven uitgegeven. (10) Jancelinus, 1180-1233. De *Statuta Jancelini*, in 1222 uitgegeven, werden in 1223 door het generaal kapittel goedgekeurd. (14) Bernard I de Latour, 1247-1249 en 1253-1257. Hij gaf een reeks verordeningen uit onder den titel *De Reformatione Ordinis*; deze werden door het generaal kapittel van 1249 goedgekeurd. (15) Riffier, 1257-1267. Aan hem hebben we de *Statuta Antiqua* te danken, goedgekeurd in 1259. Over al de documenten hier vermeld, zie notas 6 en 21.

De periode door deze studie omvat gaat van ongeveer 1127 (*Consuetudines Guigonis*) tot 1259 (*Statuta Antiqua*).

2. Van een vervroeging van de metten is slechts sprake in de XV^e eeuw, (Dom LE COUTEULX, *Annales Ord. Cart.*, t. VII, p. 421-423).

voor het colloquium (recreatie) na de none. In enkele andere gevallen was er nog een conventmis gedurende de week. Guigo vatte den toestand in deze korte woorden samen : „Generaliter autem in ecclesia matutinas et vespervas, in cellis vero semper completorium dicimus. Alias enim, nisi festiuis diebus aut vigilijs aut anniuersarijs, ad ecclesiam non venimus” ¹⁾. De conventmissen van de werkdagen van den Vasten worden hier niet vermeld, omdat ze plaats hadden onmiddellijk vóór de vesper, en dus geen inbreuk maakten op het algemeen principe. Van den anderen kant merken we op, dat Guigo de Quater-temper-Zaterdag niet vergeten heeft, maar ze met de andere vigiliedagen heeft gegroepeerd, hetgeen, van historisch standpunt uit, volkomen juist is. Deze opsomming is dus volledig, zooals we verder zullen zien, behalve voor de mis van 2 November, en bij gelegenheid een begrafenismis of een mis voor de verkiezing van een nieuwen prior ²⁾.

We zouden nu die feiten meer omstandig willen vaststellen en ontleden, bijzonder met het oog op de vraag, of zij een letterlijke interpretatie wettigen van deze andere woorden van Guigo : „Raro quippe hic missa canitur” ³⁾. We zullen daarna trachten, aan de hand van oorspronkelijke, ongedrukte bronnen, de verdere evolutie van dit belangrijk punt van de oude Kartuiser-levenswijze te beschrijven, en den geest ervan eenigszins toe te lichten.

*
* *

Laten we eerst en vooral goed de feiten vaststellen, zooals deze uit de teksten van Guigo afgeleid kunnen worden. We

1. *Consuetudines Guigonis*, c. 29, n. 6.

2. Vergelijk de formule van Petrus Cantor († 1197), die de missen voor de overledenen buiten beschouwing laat : „sanctus ordo Carthusiensium... non nisi in festis et profestis, spirituali (lees : speciali) officio intitulatis, audeat conficere...” (PL. t. 205, col 103. Dom LE COUTEULX, *Annales*, t. I, p. 293, heeft „speciali” gelezen, hetgeen een veel beteren zin geeft). Zie ook de vergunning, kort na Basilius gegeven : „Priores in itinere si Dominica occurrat, uel festum proprium officium habens, poterunt celebrare, priuatim tamen et sine cantu. Hoc idem dicimus de uigilijs et quadragesima” (MS. Parkm. B. 84, p. 81, l. 35).

3. *Consuetudines Guigonis*, c. 14, n. 5.

volgen de uitgave van Basel, 1510¹⁾, in afwachting van een beloofde critische uitgave. De tekst van Basel werd door Dom Le Masson in zijn *Annales Ordinis Cartusiensis*²⁾ overgenomen,

1. Deze uitgave van de Kartuizerstatuten (Basel, 1510) droeg een officieel karakter en kan, van dat standpunt uit, niet vervangen worden door een critische uitgave. Het boekdeel heeft geen algemeenen titel (in de eindrubriek van den drukker wordt het genoemd : „statuta et priuilegia ordinis cartusiensis”, hetgeen een zeer goede titel zou zijn), en is ook niet gefolieerd (behalve de laatste 50 folios). Indien men de verschillende reeksen van signaturen in aanmerking neemt, kan men vier deelen onderscheiden :

(A) *Statuta ordinis cartusiensis a domno Guigone priore cartusie edita* (52 blz.). In den tekst zelf luidt de titel : *Consuetudines domni guigonis prioris cartusie*.

(B) *Statuta antiqua ordinis cartusiensis in tribus partibus comprehensa* (212 blz.).
Statuta noua ordinis cartusiensis in tribus partibus antiquorum Statutorum partibus correspondentibus comprehensa (52 blz.).
Tertia compilatio statutorum ordinis cartusiensis (56 blz.).

(C) *Repertorium statutorum ordinis cartusiensis per ordinem alphabeti* (132 blz.).

(D) *Prinilegia ordinis cartusiensis et multiplex confirmatio eiusdem* (120 blz.).

Dit laatste gedeelte bevat eerst, in 20 niet gefolieerde bladzijden, een alfabetisch en chronologisch repertorium van de voorrechten; daarop volgen 50 genummerde folios met den tekst. Op f° 48v bevindt zich de eindrubriek van den drukker (magistri iohannis amorbachij) met den datum van 15 Januari 1510; daarna een opdrachtsbrief van den drukker aan den generaal en de monniken van de orde, een voorrechtsbrief van den generaal, Franciscus de Puteo (Dupuy) (f° 49r), en eindelijk (f° 49r-50r) de lijst van de 191 huizen van de orde, gerangschikt volgens provincies.

Tusschen de *Consuetudines* van Guigo en de *Statuta Antiqua* werden verschillende bijvoegsels samengesteld, waarover we in nota 21 een woord zullen zeggen. De *Statuta Antiqua* (1259) waren een volledige hersmelting van de wetgeving, waardoor al de vorige teksten juridisch ongeldig werden. De *Statuta Nova* (1368) en de *Tertia Compilatio* (1509) zijn twee verschillende supplementen bij de *Statuta Antiqua*. Een nieuwe hersmelting geschiedde in 1582, in twee boekdeelen, die overeenstemden met, respectievelijk, het eerste en de twee andere deelen van de *Statuta Antiqua* : *Ordinarium Cartusiense* (volgende uitgaven in 1641, 1839, 1932) en *Nova Collectio Statutorum* (volgende uitgaven in 1681, in-4° en in-8°, 1688, 1736, 1879 en 1926; deze laatste onder den titel : *Statuta ordinis cartusiensis*).

2. Dom I. LE MASSON, *Annales ordinis cartusiensis, tribus tomis distributi. Tomus primus, complectens ea quae ad Institutionem, disciplinam et observantias Ordinis spectant*. Correriae, 1687. De schrijver noemt zichzelf in de voorrede, en legt de woorden van den titel, „tribus tomis distributi”, als volgt uit : „in secundo et tertio volumine agatur de foundationibus Domorum et de gestis Patrum Ordinis”. Dit tweede en dit derde boekdeel zijn gegroeid tot de *Annales Ordinis Cartusiensis* van Dom Charles LE COUTEULX, in 8 deelen (Montreuil, 1887-1891; voor de geschiedenis van dit werk, zie Dom André WILMART in *La chronique des premiers chartreux*, in *Revue Mabillon*, t. XVI (1926, mars), p. 80, nota 11, en de *Ephemerides Ordinis*

en kwam langs dien weg, samen met het commentaar van den beroemden generaal, in de *Patrologie* van Migne¹⁾.

Volgens Guigo werd in de Grande Chartreuse, rond 1127, de conventmis op de volgende dagen gezongen : 1) iederen Zondag (cap. 7, n. 4-5) ; 2) iederen dag van den Vasten (cap. 4, n. 5 en 12), behalve den Zaterdag vóór den eersten Zondag en den Zaterdag vóór Palmzondag (cap. 4, n. 8 en 15) ; 3) op de plechtige feestdagen, namelijk : Kerstmis (3 missen) en de drie volgende dagen (cap. 8, n. 5), Paschen (vroeg mis voor de Broeders en conventmis) en de drie volgende dagen (cap. 4, n. 29-31), Pinksteren (zoals voor Paschen) en de drie volgende dagen (cap. 4, n. 35), 's Heeren Besnijdenis, Driekoningen, O. L. Vr. Lichtmis, O. L. Vr. Boodschap, O. H. Hemelvaart, H. Joannes de Dooper, HH. Petrus en Paulus, O. L. Vr. Hemelvaart, Kerkwijding, O. L. Vr. Geboorte, HH. Engelen (H. Michaël), Allerheiligen (cap. 8, n. 7)²⁾ ; 4) op de vigilie van de volgende feesten : Allerheiligen, Kerstmis, Paschen, O. H. Hemelvaart, Pinksteren, H. Joannes de Dooper, HH. Petrus en Paulus, O. L. Vr. Hemelvaart (cap. 8, n. 1) ; 5) op de volgende kapittel-feesten : HH. Jacobus, Laurentius, Bartholomaeus, Matthaeus, Simon en Judas, Andreas. Deze waren de kapittel-feesten met gewone vigilie (vasten, zonder conventmis : cap. 9, n. 2). Enkele kapittel-feesten zonder vigilie moeten ook hierbij gerekend worden. Deze waren, volgens een kalender van denzelfden tijd³⁾, de feesten van de HH. Vincentius, Agatha,

Cartusiensis van Dom Léon LE VASSEUR, in 5 deelen (Montreuil, 1890-1893). De *Ephemerides* zijn een *Vitae Patrum* van de Orde, volgens den kalender gerangschikt; maar de *Annales* van Dom LE COUTEULX zijn een echte geschiedenis, die ongelukkig niet verder gaat dan het jaar 1429. Een nieuwe uitgave van de *Annales* van Dom LE MASSON verscheen te Montreuil, 1894; maar, om alle verwarring met de *Annales* van Dom LE COUTEULX te vermijden, werd een andere titel gekozen : *Disciplina Ordinis Cartusiensis tribus libris distributa* auctore R. P. D. Innocentio LE MASSON. In de *Annales* van Dom LE COUTEULX vindt men meer dan eens een verwijzing naar den „*Tomus primus horum Annalium*”, waarmede hij de *Annales* van Dom LE MASSON bedoelt.

1. PL t. 153, col. 631-760.

2. Het kan enkel uit verstrooidheid zijn, dat Allerheiligen op deze plaats niet wordt vermeld. Zie *l.c.*, c. 51, n. 1.

3. *Dict. Arch. Chrét. Lit.*, t. III, première partie, c. 1051.

Benedictus ¹⁾, Philippus en Jacobus, en Martinus. 5) Op Quater-temper-Zaterdag (cap. 3, n. 1-2); 7) op 2 November (vroeg mis : cap. 11, n. 1); 8) de begrafenismissen (cap. 13, n. 5-6); 9) de jaargetijden (vroeg mis : cap. 14, n. 1); 10) den dag van de verkiezing van een nieuwen prior (vroeg mis : cap. 15, n. 1).

Om zich nauwkeurig rekenschap te geven van het aantal missen in deze lijst begrepen, moet men opmerken, dat verschillende dagen onder meer dan één onderverdeling voorkomen : zoo zijn Paschen en Pinksteren ook Zondagen ; de vigilie van Paschen en één van de Quater-temper-Zaterdag (Zaterdag) zijn reeds begrepen in de dagen van den Vasten; O. L. Vr. Boodschap werd slechts gedurende den Vasten gevierd (cap. 4, n. 18) en sloot de mis van den Vasten uit, behalve op Palmzondag, wanneer de mis van het feest moest achterwege blijven ; hetzelfde gold voor het feest van den H. Benedictus, dat moest onderdoen voor alle Zondagen en voor den Dinsdag en Woensdag van de Goede Week ²⁾. Indien we nu de Zondagen en de drie laatste klassen, waarvoor geen nauwkeurige gegevens beschikbaar zijn, buiten beschouwing laten, — we komen trouwens terug op de jaargetijden, — dan wordt het volgende resultaat bereikt : Vasten, 38 dagen ; plechtige feesten, 21 dagen ; plechtige vigilies, 7 dagen ; kapittel-feesten, 10 dagen ; Quater-temper-Zaterdag, 3 dagen ; 2 November, 1 dag.

Totaal : in de week, 80 dagen per jaar met conventmis.

Maar daarmee is alles nog niet gezegd. Want op die 80 conventmissen werden er 41 gezongen in den loop van de 7 weken tusschen Aschwoensdag en den Woensdag na Paschen ; 5 andere behooren tot de week van Pinksteren (vigilie, drie eerste dagen van de week en Quater-temper-Zaterdag) ; verder komen er 4 voor in de laatste week van Juni (vigilie en feest van den H. Joannes den Dooper en van de HH. Petrus en Paulus) ; nog eens 4 rond 1 November (HH. Simon en Judas, vigilie en feest van Allerheiligen, 2 November) ; eindelijk 6 rond Kerstmis (vigilie, Kerstmis en drie volgende dagen, Besnijdenis). Ziedaar

1. Het feest van den H. Benedictus wordt reeds in de *Consuetudines* vermeld (c. 4, n. 26).

2. MS. Parkm. B. 84, p. 5, l. 19-25. Voor dit handschrift zie nota 21.

dus 11 weken, die 60 missen op 80 in beslag namen. Er bleven dus nog maar 20 missen beschikbaar voor de andere 41 weken. Op die 20 missen zijn er 4 die telkens in de week vallen (O. H. Hemelvaart en vigilie, Quater-temper-Zaterdag van September en December) ; de overige 16 vallen éénmaal op zeven op Zondag : men moet dus nog 2 dagen van de 20 aftrekken om het gemiddelde aantal missen te vinden, die in de week werden gezongen. Besluit : 11 weken van het jaar waren goed voorzien van conventmissen ; maar voor de 41 andere weken bleven er maar 18 dagen met conventmis over. De acht tienden van het jaar had men in de week niet heelemaal één conventmis om de veertien dagen. Waarlijk : „Raro hic missa canitur” ¹⁾.

* * *

Men zal nochtans de jaargetijden niet vergeten hebben. Indien deze niet binnen perk en paal gehouden werden, moesten ze vroeg of laat dit belangrijk en kenschetsend punt van het Kartuiserleven fataal ondermijnen en geheel doen verdwijnen. Langzaam, maar onverbiddeijk kwam de dood zijn tolgeld opeischen, en de broeders van de overledenen vonden hun besten troost in het gebed en het offer om de gedachtenis aan de hun dierbaren levendig te houden. Een volledige Kartuis bestond uit ongeveer dertig leden ²⁾. Allen hadden dezelfde rechten op

1. Tusschen Paschen, zelfs op den vroegst mogelijken datum, en 23 Juni was er, behalve met O. H. Hemelvaart en de vigilie, nooit meer dan één conventmis in de week, namelijk die van de HH. Philippus en Jacobus ; ook tusschen 29 September en 28 October was er een volle maand zonder conventmis in de week ; evenmin was er in de week een conventmis tusschen 5 Februari en 10 Maart, met Paschen op 25 April. Het merkwaardigste geval was wellicht dat van Paschen op 23 Maart. Dan viel O. L. Vr. Lichtmis op Quinquagesima-Zondag, de H. Agatha op Aschwoensdag ; de H. Benedictus (Goede Vrijdag) en O. L. Vr. Boodschap (tweede Paaschdag) verdwenen totaal, en het feest van de HH. Philippus en Jacobus viel op O. H. Hemelvaart. Het gevolg was dat, van 22 Januari (H. Vincentius) tot 23 Juni (vigilie van den H. Joannes den Dooper) geen enkele Heilige een conventmis had in de week. Verder vielen nog op Zondag, in hetzelfde jaar, de HH. Petrus en Paulus, Laurentius, Bartholomaeus, Mattheus en Andreas : van 29 Juni tot 20 December (Quater-temper-Zaterdag), dus in een tijdsperiode van ongeveer 6 maanden, trof men slechts 11 missen aan in de week, waaronder de groep van 4 rond Allerheiligen.

2. *Consuetudines Guignonis*, c. 78.

de gebeden van hun medebroeders. De laatste novice had zijn jaargetijde zoowel als de prior¹⁾. Indien men slechts één sterfgeval per jaar rekent, behoeft men niet veel verbeeldingskracht te bezitten om den onvermijdelijken einduitslag te voorzien. Nochtans had Guigo, in zijn *Consuetudines*, niet zoozeer regels voorgeschreven voor de toekomst, als eenvoudig de gebruiken van zijn tijd vermeld²⁾. Voorzeker, hij had kunnen voorzien, en we durven zeggen dat hij ongetwijfeld heeft voorzien, dat het aantal jaargetijden onophoudend zou aangroeien. Heeft hij den moed niet gehad het mes in de gevoelige wonde van de nog zeer teedere herinneringen te zetten? Of heeft hij gedacht, dat de maatregel nog niet dringend was, en dat anderen na hem de wacht zouden houden, om de door hem vastgestelde grondbeginselen te verdedigen? Het context duidt klaar genoeg aan in welke richting hij zelf een oplossing zou gezocht hebben, daar hij, juist bij gelegenheid van de gebeden voor de overledenen, het principe van de zeldzaamheid van de missen in de Kartuis met buitengewone kracht onderlijnt : „Raro quippe hic missa canitur, quoniam precipue studium et propositum nostrum est silentio et solitudini celle vacare... Nihil enim laboriosius in exercitijs discipline regularis arbitramur, quam silentium solitudinis et quietem”³⁾. Redelijkerwijze mag men niet veronderstellen dat hij, die deze essentiele woorden heeft neergeschreven, wetens en willens als onaantastbaar een gebruik zou hebben verdedigd, dat onvermijdelijk een tegenovergesteld resultaat moest bereiken, indien de uitbreiding ervan niet tijdig werd beperkt. In den beginne, echter, heeft men dit gebruik tot de letter toe geëerbiedigd, en heeft men zelfs, in zekere gevallen van beletsel, de jaargetijden op den eerstvolgenden vrijen dag verplaatst⁴⁾. Men is, weliswaar, goed getrouw gebleven aan het verbod dat Guigo reeds vóór de *Consuetudines* had uitge-

1. *Ibid.*, c. 14, n. 3.

2. *Ibid.*, Prologus ; c. 80, n. 1.

3. *Ibid.*, c. 14, n. 5.

4. *Consuetudines Basilii* : „Si hac die, id est die crastina post festum omnium sanctorum, sit anniuersarium, differtur usque in diem quo fieri possit” (MS. Parkm. B. 84, p. 54, l. 20). Andere gevallen, na de Statuten van Jancelinus, *ibid.*, p. 200, l. 29; p. 201, l. 25. *Statuta Antiqua*, P. I, c. 49, n. 2, 6.

vaardigd, de jaargetijden strikt te beperken tot de leden van de kloosterfamilie¹⁾; en daarom mag men den invloed van de jaargetijden op het ontstaan van de dagelijksche conventmis niet overdrijven. Andere factoren hebben hierin een overwegende rol gespeeld. Maar toch moest men fataal in een blinde straat terecht komen. Na eenigen tijd heeft men niet meer genoeg vrije dagen gevonden voor al de jaargetijden en, ten slotte, heeft men, na den geest, ook nog de letter van Guigo, die men had willen redden, moeten prijsgeven, en de jaargetijden, als conventmissen, aan de vrije beschikking van den prior moeten overlaten²⁾.

*
* *

Tot aan den tijd van het prioraat van Basilius (1151-1173) kwam er niet veel verandering in den toestand³⁾. Enkele

1. *Consuetudines Guigonis*, c. 41, n. 4. Dit voorschrift wordt nog hernieuwd door Jancelinus (MS. Parkm. B. 84, p. 185, l. 9) en later (*ibid.*, p. 187, l. 38; p. 189, l. 23); en zelfs in geval van bijzondere vergunning moesten die jaargetijden tot een privaamtis beperkt blijven (*ibid.*, p. 199, n. 39). Zie de *Statuta Antiqua*, P. I, c. 48, n. 10; c. 49, n. 15, 17. Er waren slechts een paar uitzonderingen, waarvan de belangrijkste, het jaarlijksch officie voor de monniken van Cluny en anderen, reeds in het tweede generaal kapittel van Basilius werd toegestaan (rond 1155) : MS. Parkm. B. 84, p. 24, l. 14-21. *Statuta Antiqua*, P. I, c. 48, n. 33, 36.

2. *Ordinarium Cartusiense*, 1582, c. 37, n. 5 : „Missae anniversariorum reddentur in privato... si praesens (lees : praesidens) aliquam missam votivam in Conventu dici ordinaverit”.

3. Tusschen de *Consuetudines* van Guigo en de *Statuta Antiqua* moet een reeks documenten geplaatst worden, waarover wij hier een paar woorden willen zeggen. Deze teksten werden, met nog vele andere, verzameld door Dom Le Couteulx in een autographisch handschrift, dat nu in de bibliotheek van de Kartuis van Parkminster bewaard wordt, onder nummer B. 84. Het werd door Dom Le Couteulx op het einde van zijn leven samengesteld, toen hij zich uit de Grande Chartreuse had teruggetrokken om te verblijven, eerst in de kartuis van den H. Julianus, bij Rouen, vervolgens in die van Gaillon-Bourbon, bisdom Evreux, waar hij leefde van 1696 tot aan zijn dood, in 1709. De eerste 220 bladzijden zijn aan twee handschriften ontleend, door Dom Le Couteulx gedateerd respectievelijk van vóór 1184 en van ongeveer 1260. Het eerste van die handschriften is verloren gegaan, maar de tekst ervan is integraal door Dom Le Couteulx bewaard, behalve den Regel van den H. Benedictus en de *Consuetudines* van Guigo die er ook in voorkwamen. „Qui codex in domo Portarum repertus et ad R. P. Innocentium cum multis aliis Mss¹¹⁸ nuper missus, in majoris Cartusiae bibliotheca hodie asseruatur

missen, waarvan tot nu toe nog geen melding was gemaakt, worden in de teksten gevonden : de Kruisverheffing ¹⁾, de

(add. in margine : ubi signatur per 242)". Aldus Dom Le Couteulx, MS. Parkm. B. 84, p. 4, l. 5-7. Deze „codex Portarum" is de „Codex Maj. Cartus.", door Dom Wilmart vermeld op p. 84 van zijn artikel, waarover in nota 7. Aan dit handschrift heeft Dom Le Couteulx al de teksten ontleend, die tusschen de Consuetudines van Guigo en de Statuten van Jancelinus komen te staan. De Statuten van Jancelinus, en een lange reeks van latere verordeningen heeft hij gevonden in het tweede handschrift, dat nog bewaard wordt in de bibliotheek van de Grande Chartreuse, onder nummer B.I. 551, en waarvan Dom Wilmart op p. 80 van zijn artikel de beschrijving geeft. Dit tweede handschrift kan echter nog niet geraadpleegd worden en we moeten ons tevreden stellen met den tekst van Le Couteulx. Ziehier de volledige lijst van de documenten door Dom Le Couteulx afgeschreven :

(1) *Supplementa ad Consuetudines Guigonis*, in 3 deelen :

A) *Supplementa ad Consuetudines Guigonis*, p. 4-9.

B) Een ander supplement, zonder titel, p. 9-11.

C) Een andere redactie van het eerste supplement, in systematische orde, p. 12-18.

Dom Le Couteulx gelooft hier te doen te hebben met een werk van den H. Antelmus, en noemt dit gedeelte *Statuta S. Antelmi*. Hij heeft echter niet bemerkt dat het eerste supplement de verschillende voorschriften heelemaal niet zonder orde geeft, maar volgens de orde van de *Consuetudines* heeft geplaatst; en, belangrijker nog, dat telkens als de tekst van het eerste supplement verschilt van dien van het derde, de latere officieele documenten van Basilius en Jancelinus de varianten van het eerste supplement hebben gegeven.

(2) *Acta primorum capitulorum generalium*, p. 18-26. Hij geeft het tweede kapittel van Antelmus, en de drie eerste van Basilius. (MABILLON, *Annales Ordinis, S. Benedicti*, t. VI, p. 634-636, geeft het eerste en het tweede kapittel van Antelmus, en het derde van Basilius.)

(3) *Consuetudines Basilii 8¹ Prioris Cartusiae*, p. 27-76. Dit werk geeft in systematische orde al de voorschriften die na de *Consuetudines* van Guigo werden uitgevaardigd, met uitzondering nochtans van de meeste teksten onder 2 vermeld.

(4) *Quaedam constitutiones Capitulorum Generalium Guigonis III. et Jancelini Priorum temporibus editae*, p. 76-89.

(5) *Compilatio Statutorum per Jancelinum Cartusiae Priorem facta*, p. 91-186. Jancelinus heeft het kader van de *Consuetudines Basilii* geërbiedigd, en al de nog geldige teksten ervan in zijn werk opgenomen. De *Consuetudines Guigonis* worden nog steeds als grondslag van heel de wetgeving verondersteld.

(6) *Ordinationes Capituli Generalis ab anno 1222. ad annum circiter 1260*, p. 187-207.

(7) *De Reformatione Ordinis Cartusiensis*, van BERNARD DE LATOUR, p. 208-220.

1. Het feest trof samen met de HH. Cornelius en Cyprianus, die vroeger den voorrang hadden. MS. Parkm. A. 31 (c. 1135) : „cornelii et cypriani martyrum... eodem die exaltatio sancte † commemoratio" (het laatste woord werd uitgekrabd en vervangen door : „festum solempne"). Latere vermeldingen dragen nog sporen hiervan : „In Exaltatione sanctae Crucis, quando sabbato euenit, praecedat oratio Dominicalis ad uesperas, postmodum de martyribus. Deinde de

H. Thomas apostel ¹⁾ en de H. Agnes ²⁾. Tot dit tijdperk moeten ook behooren de missen van de H. Maria Magdalena en van de Onthoofding van den H. Joannes den Dooper ³⁾.

cruce, quarto loco de Martyre (H. Nicomedes)" (MS. Parkm. B. 84, p. 11, l. 12-14). Dit wordt bevestigd door den nadruk waarmede Basilius later zegt dat het anders moet zijn (*ibid.*, p. 49, l. 36 — p. 50, l. 5). Daarbij kwam nog dat, wanneer het feest op een Zondag viel, het telkens samentrof met een officie dat niet kon uitgesteld worden, om wille van het Incipit van het Boek van Tobias en de nieuwe reeks Responsoria in de metten. Het feest moest dan met de mis alleen tevreden zijn.

1. Er schijnt ook aarzeling geweest te zijn voor het feest van den H. Thomas apostel. Het komt voor als kapittel-feest kort na de *Consuetudines* van Guigo : „In natali s¹ Thomae quando sabbato euenit (Quateremper-Zaterdag), ad missam duas candelas accendimus : Kyrieleison festiue cantamus : Thus non (?) adolemus, pacem sumimus, ymnos ad horas sollempniter canimus" (MS. Parkm. B. 84, p. 11, l. 26-29). Maar in het tweede generaal kapittel van den H. Antelmus krijgt alleen het feest van den H. Andreas in den Advent een recreatie; de H. Thomas wordt niet vermeld (*ibid.*, p. 19, l. 23-25). Dan weer volgens Basilius is het een kapittel-feest, met dezelfde rechten als de H. Andreas (*ibid.*, p. 29, l. 4); bij Jancelinus echter wordt niet alleen die gelijkstelling verzwegen (*ibid.*, p. 95, l. 3), maar vinden we den H. Thomas, in tegenstelling met den H. Matthaëus, op denzelfden voet geplaatst als de H. Mauritius, een twaalf-lesse-feest zonder kapittel (*ibid.*, p. 125, l. 2-19).

2. Zie nota 26.

3. Dit zijn twee twaalf-lesse-feesten volgens Basilius, want zij hebben het gebed van het feest in de none. Zij zijn echter niet begrepen in de lijst van twaalf-lesse-feesten die een vroege conventmis krijgen (zie volgende nota) : toen waren ze dus reeds kapittel-feesten.

Twee teksten van Basilius hebben aanleiding gegeven tot de bewering, dat toen reeds de conventmissen talrijk waren (Dom Le Couteulx, *Annales*, t. II, p. 524-525). Basilius veronderstelt dat er weken zijn waarin op iederen dag de mis wordt gezongen : „in hebdomadibus quae singulis diebus missam conventualem habent, missa pro benefactoribus vicarii est". Het is voldoende te doen opmerken dat Basilius hier uitdrukkelijk van den Vasten spreekt. De juiste tekst luidt : „in aliis hebdomadibus, enz." (MS. Parkm. B. 84, p. 57, l. 22), en staat in tegenstelling met de weken vóór den eersten Zondag van den Vasten en vóór Palmzondag : in die weken kon de hebdomadarius zelf de mis voor de weldoeners op een dag zonder conventmis zeggen; in de andere weken moest hij iederen dag de conventmis zingen. — De andere tekst regelt de orde van twee samentreffende commemoraties : „Si in uigiliis apostolorum quae missas non habent festum trium lectionum occurrit : si dies ille, in quo uigilia et festum occurrunt, habeat missam pro uiuis, ad ipsam fit commemoratio prius de uigilia et postea de festo trium lectionum" (*ibid.*, p. 50, l. 11-15). Een drie-lesse-feest op de vigilie zonder mis van een apostel kwam tweemaal per jaar voor, namelijk op 24 Juli (H. Christina en vigilie van den H. Jacobus) en op 29 November (H. Saturninus en vigilie van den H. Andreas). Hoe kon ten tijde van Basilius een „missa pro uiuis" op die dagen samentreffen? Basilius zelf geeft het antwoord, wanneer hij het gelijksoortig geval van 28 Juni (H. Leo en vigilie met mis van de HH. Petrus en Paulus) behandelt : „Si autem

Kort nadat de *Consuetudines* van Basilius in het licht waren gegeven werd een nieuw gebruik ingevoerd, namelijk een vroege conventmis, na de primen, voor een reeks twaalf-lessen-feeſten zonder kapittel ¹⁾, naar alle waarschijnlijkheid al de feeſten van die klas : de Oſtaafdagen van Driekoningen, O. H. Hemelvaart en O. L. Vr. Hemelvaart, de Commemoratie van den H. Paulus, de HH. Agnes ²⁾, Mathias, Marcus, Lucas ³⁾, Mauritius, Nicolaus en Antonius ; verder de H. Thomas van Canterbury ⁴⁾ en, voor de Grande Chartreuse alleen, de H. Hugo van

haec uigilia die Dominico occurrat, poſt orationem Dominicalem dicitur oratio de uigilia. Deinde caeterae ut supra”, namelijk die van den H. Leo, van de Martelaren Irenaeus en gezellen, en van het oſtaaf van den H. Joannes den Dooper (*ibid.*, p. 46, l. 32-34). Er beſtaat dus hoegenaamd geen reden om hier te ſpreken van votiefmiſſen, waarvan trouwens, tot onmiddellijk vóór de Statuten van Jancelinus, geen ſpoor te vinden is, tenzij de mis van den H. Geest voor de verkiezing van een nieuwen prior en bij het openen van het generaal kapittel.

1. MS. Parkm. B. 84, p. 83, l. 32-38 : „In octauis Apparitionis, Ascensionis, Assumptionis, et in commemoratione Beati Pauli, et in feſto beatae Agnetis, Beati Mathiae, Beati Marci, Beati Lucae, Mauritij, Nicolai, Antonii miſſas Matutinales cantabimus et dicemus *Kyrieleison* dominicale, *Gloria in excelsis Deo*, *Credo in unum Deum* in feſtis Apoſtolorum et Euangelistarum. In feſto s^{ti} Mathiae *Gloria in excelsis Deo* non dicimus”.

2. Deze vijf feeſten worden vermeld in den ouden kalender, waarvan ſprake was op p. 104 hierboven. De *Consuetudines* van Basilius ſchijnen de H. Agnes op denzelfden voet te behandelen als den H. Vincentius, als een kapittel-feeſt (MS. Parkm. B. 84, p. 33, l. 24-30). Voor het feeſt van den H. Thomas, zie nota 23. Miſſchien heeft het geval zich ook voorgedaan voor den H. Mathias, maar de tekſten zijn niet even klaar (*ibid.*, p. 85, l. 27-30 : „miſſa de feſto et ante Tertiam”, dus geen kapittel-feeſt; p. 87, l. 15-17 : „Si autem infra quadragesimam, fiet miſſa de feſto inter Nonam et uesperas, et fiet commemoratio de jejuniis”, dus ditmaal een kapittel-feeſt? Miſſchien toch niet, want de H. Benedictus had de mis na de tertis. In ieder geval, bij het invoeren van het *nudum officium* moet de H. Mathias zich daarmee tevreden ſtellen : *ibid.*, p. 89, l. 7-10).

3. De laaſte apoſtel en de twee evangeliſten. Voor den H. Mathias, zie nota hierboven. De HH. Marcus en Lucas waren reeds twaalf-lesſen-feeſten ten tijde van Basilius (MS. Parkm. B. 84, p. 48, l. 27 : gebed van het feeſt voor de none).

4. Volgens Dom LE COUTEULX (*Annales*, t. II, p. 370), werd dit feeſt rond 1173, het jaar van de canonisatie, ingevoerd. Hij ſteunt echter op oude kalenders, en deze hebben hem meer dan eens misleid. De tekſten leveren geen bewijs voor het beſtaan van het feeſt, tenzij kort vóór de Statuten van Jancelinus : er waren toen nog maar twee vrije dagen onder het oſtaaf van Kerſtmis, terwijl Basilius nog van drie vrije dagen gewaagde (MS. Parkm. B. 84, p. 32, l. 6-9; p. 88, l. 11-13). In de Statuten van Jancelinus wordt het feeſt uitdrukkelijk vermeld. Het was nooit een kapittel-feeſt; dus is de tekſt, aangehaald in nota 26, van vroegeren datum.

Grenoble ¹⁾. Hiermede kan men het tweede ſtadium van de evolutie van de conventmiſſen ſluiten.

Het prioraat van Jancelinus (1180-1233) bracht de invoering van de dagelijksche conventmis. Nog vooraleer de Statuten van dezen prior het licht zagen (1222), vindt men de melding van een tweede mis voor de overledenen, *Requiem aeternam*, van de mis *De Beata, Salva sancta parens*, van de twee laaſte dagen van de week van Kerſtmis, den Woensdag en den Vrijdag van de Quateremperdagen van September en December, de laaſte dagen van de Paaschweek, den Donderdag en den Vrijdag van Pinkſteren ²⁾. In de tekſten wordt ook vermeld de mis „*Rorate caeli*” voor de Zaterdagen van den Advent, en de Zondagsmis voor iederen Vrijdag van den Advent tot den Vaſten ³⁾. Voor de eerſte maal is er ſprake van het feeſt van de H. Drievuldigheid, dat dadelijk als plechtig feeſt voorkomt ⁴⁾. De ſtatuten van Jancelinus ſpreken verder van de mis op de Kruisdagen, en geven de liſt van de „dagelijksche” miſſen voor iederen dag van de week : Maandag voor de weldoeners, Dinsdag en Woensdag voor de overledenen, Donderdag van den H. Geest, Vrijdag van het H. Kruis, Zaterdag van O. L. Vrouw ⁵⁾. Slechts drie nieuwe twaalf-lesſen-feeſten worden aangetroffen : de HH. Auguſtinus, Ambroſius en Gregorius ⁶⁾. Daar de H. Hieronymus niet wordt vermeld, al is een homelie van hem voorgeschreven, mag men beſluiten dat hij vroeger reeds tot denzelfden rang was verheven ; maar hiervan wordt niets gezegd in de tekſten. Zoo komt men, voor het tijdperk van Jancelinus, tot achttien twaalf-lesſen-feeſten zonder kapittel : Oſtaafdag van

1. Dom LE COUTEULX, *Annales*, t. I, p. 381.

2. MS. Parkm. B. 84, p. 88, l. 2-35.

3. *Ibid.*, p. 89, l. 18-22.

4. *Ibid.*, p. 87, l. 36-37.

5. *Ibid.*, p. 141, l. 8 — p. 142, l. 2. (p. 141, l. 30-38 : „Has miſſas de nouo conſtitutas, aliquando Prior aliqua neceſſitate mutare poterit, et ſecundum diſpoſitionem celebrabuntur. Illae uero miſſae, quae cantantur duobus diebus ante circumciſionem et jejuniorum temporalium de nouo conſtitutae... et dicuntur miſſae iſtae ante primam...”)

6. *Ibid.*, p. 121, l. 36 : „In feſtis ſanctorum Auguſtini, Ambroſij, Gregorij legitur ſermo Beati Fulgentij Episcopi qui ſic incipit Dominicus ſermo et caetera : Et Omelia Beati Ieronimi Homo quidam peregre proficiens”.

Driekoningen, HH. Antonius, Agnes, Mathias, Gregorius, Hugo, Ambrosius, Marcus, Oötaafdag van O. H. Hemelvaart, Commemoratie van den H. Paulus, Oötaafdag van O. L. Vr. Hemelvaart, HH. Augustinus, Mauritius, Hieronymus, Lucas, Nicolaus, Thomas apostel en Thomas van Canterbury.

Een laatste stap werd gedaan tusschen de Statuten van Jancelinus en de *Statuta Antiqua* (1259). Naast een nieuwe promotie van twaalf-lesse-feeöten (Bekeering van den H. Paulus, H. Barnabas, HH. Joannes en Paulus, Sint Pieter's Banden, H. Dionysius, H. Clemens)¹⁾, vinden we de groote nieuwigheid van een reeks van 17 missen voor drie-lesse-feeöten : Oötaafdagen van de HH. Stephanus, Joannes, Onnoozele Kinderen, Joannes den Dooper, Petrus en Paulus ; HH. Fabianus en Sebastianus, Gervasius en Protasius, Marcellinus en Petrus, Sixtus en zijn gezellen, Cosmas en Damianus, Georgius, Cecilia, Catharina, Lucia, Sint Pieter's Stoel, Vinding van het H. Kruis, Vinding van den H. Stephanus²⁾. Terzelfdertijd worden ook de missen „*infra octavam*” voor de andere octaven ingevoerd³⁾. Eindelijk, onmiddellijk vóór de *Statuta Antiqua*, worden het feest van den H. Hugo van Grenoble en dat van den H. Hugo van Lincoln verheven tot den rang van twaalf-lesse-feeöten voor de gansche Orde (1258)⁴⁾.

*
* *

Zoover brengt ons het onderzoek van de oude Kartuizerwetting. Deze resultaten worden ten volle bevestigd door een liturgisch document van dezelfde periode, namelijk een *Graduale* uit de XII^e eeuw, dat bewaard wordt in de bibliotheek van de Kartuis van Parkminster, onder nummer A. 33⁵⁾. Dit

1. *Ibid.*, p. 197, l. 15-18.

2. *Ibid.*, p. 197, l. 19-31.

3. *Ibid.*, p. 191, l. 3, 32; p. 197, l. 38 — p. 198, l. 3; p. 198, l. 17.

4. *Ibid.*, p. 204, l. 9-10. Cf. Dom LE COUTEULX, *Annales*, t. I, p. 382.

5. Over dit handschrift, zie voorloopig : *Paliographie musicale*, t. I, p. 142-145, en Dom Amand DEGAND, *Chartreux (Liturgie des)*, in *Dict. Arch. Chrét. Lit.*, t. III, première partie, c. 1046, n. 5 en 6. F⁰⁸ 1-16 werden later bijgevoegd. F⁰⁸ 17-8v zijn teköten over musikale theorie en kalender berekening. Onderaan f⁰ 8v vindt

handschrift bevat, van f⁰ 17r tot f⁰ 185v, al de missen, die een aandachtige lezing van de *Consuetudines* van Guigo, samen met den hierboven vermelden ouden kalender, ons toelaat te ontdekken, — maar ook geen enkele meer. Voor den tijd van Guigo, maar voor dien tijd alleen, is dit *Graduale* volstrekt volledig. De eenige moeilijkheid die bestaat, betreft twee missen, die men volgens de *Consuetudines* niet zou verwachten : de Commemoratie van den H. Paulus (30 Juni) en de Kruisverheffing¹⁾. Maar uit een nauwkeurig onderzoek van het handschrift blijkt, dat de mis van den H. Paulus niet tot den oorspronkelijken tekst behoort. Het is minder gemakkelijk tot een vast besluit te komen voor de mis van de Kruisverheffing vooraleer in het bezit te zijn van de uitslagen van een wetenschappelijk onderzoek van het handschrift door bevoegde technici. Trouwens, de aanwezigheid van deze mis in het *Graduale* van den tijd van Guigo af zou ons niet hoeven te verwonderen, daar zij de eerste is waarvan we melding vinden in de documenten die onmiddellijk op de *Consuetudines* volgen²⁾.

men den Introitus *Salve sancta parens*. De bovenste helft van f⁰ 9r is een fragment over Latijnsche prosodie. De rest, van f⁰ 9r af, is een supplement op het *Graduale*, waarover meer bijzonderheden in den tekst, p. 115, gegeven worden.—F⁰⁸ 17r-170r bevatten al de missen van het Temporale en het Sanctoriale, die in de *Consuetudines* van Guigo vermeld worden. Voor sommige missen en gezangen wordt naar het einde van den codex verwezen, namelijk naar f⁰⁸ 170v-185v. Hier vinden wij: f⁰ 170v *In commemoratione sancti Pauli*; f⁰ 171r *de sancto uincencio*; f⁰ 172v *de sancta agatha*; Feria III. *in pentecosten*; f⁰ 173r *Dominica XXIII*; f⁰ 173v *In uigilia assumptionis s. marie*; f⁰ 174v *In natali sancti mathei apostoli*; f⁰ 176r *In uigilia omnium sanctorum*; f⁰ 177r *Item in die*; f⁰ 178r *De sancto martino confessore*; f⁰ 179v *In natali sancti benedicti abbatis*; f⁰⁸ 181r-182r een reeks Alleluias van verschillende Zondagen na Pinköteren; f⁰ 182v *ad mandatum*, f⁰ 184r *ad crucem adorandam*; f⁰ 184v *In missa defunctorum* F⁰⁸ 185v-195v geven het *Te Deum*, de gezangen van het *Ordinarium missae*, de litanie, alsook de tonen van de hymnen en van de psalmodie. F⁰ 196r geeft de mis van de H. Agnes (zie p. 115). De rest, f⁰⁸ 197r-199v is een bijgevoegd katern met onvolledige teköten over musikale theorie.

1. De mis van den H. Mauritius is ook ingelascht, maar op een bijgevoegd blad.

2. MS. Parkm. B. 84, p. 11, l. 12-14, 30-32. Zie nota 22. De plaats van de mis van de Kerkwijding, tusschen 29 September en 28 Oktober, bewijst dat het handschrift A. 33 niet kan dagteekenen van vóór 1132. Volgens de *Consuetudines* van Guigo viel de Kerkwijding tusschen 15 Augustus en 8 September (c. 8, n. 7; c. 51, n. 1). Op 30 Januari 1132 vernielde een sneeuwval een groot gedeelte van het eerste klooster, dat op de huidige plaats werd herbouwd. De nieuwe

De andere missen, waarvan de teksten tot kort na de *Consuetudines* van Basilius gewag maken, zijn aangeduid in de randen van het handschrift. Van deze reeks missen, en van deze alleen, zijn al de stukken, die nog niet op andere plaatsen van den codex te vinden waren, ofwel met geweld in het handschrift zelf ingewrongen, — zooals voor den H. Paulus en, ietwat minder brutaal, voor den H. Mauritius, — ofwel op afzonderlijke bladen bijgevoegd, hetzij op het einde (H. Agnes), hetzij in het begin (H. Marcus).

Het derde stadium van de evolutie, die we hierboven hebben beschreven, is in onzen codex vertegenwoordigd door de f^os 9-16, die samen een katern uitmaken, bestaande uit 3 enkele bladen, 2 dubbele bladen, en één enkel blad (dat van den H. Marcus). We vinden eerst den *Tractus in annuntiatione dominica* (f^o 9r), die dus eerst rond dezen tijd werd ingevoerd. Dan komt een reeks missen, die met de hierboven gegeven lijst uit den tijd van Jancelinus volledig overeenstemt, en waaronder we ook de mis van de H. Drieuldigheid¹⁾ aantreffen (in het handschrift zelf werd, op f^o 134v, voor den Zondag *In octavis pentecostes*, de mis *Spiritus domini* aangeduid). Zie hier de volledige beschrijving van dit bijvoegsel : f^o 9r *Tractus in annuntiatione dominica* ; f^o 9v *Feria V pasche* ; f^o 10v *Feria VI* ; f^o 11r *Sabbato* ; *Feria II. et III. Rogationum* ; f^o 11v *Feria V pentecostes* ; *Feria VI pentecostes* ; *In commemoratione sancte trinitatis* ; f^o 12v *Mensis septembris tertia ebdomada feria IIII* ; f^o 13r *Feria VI* ; *In commemoratione beate marie* ; f^o 13v *Officium defunctorum feria III* ; f^o 14v *Feria IV jejuniorum in aduentu* ; f^o 15r *Feria VI*. Zooals men ziet, stemmen beide lijsten volkomen overeen.

Op den vierden regel van f^o 15v bevindt zich, zonder titel, de mis „*Intret in conspectu*”, naar alle waarschijnlijkheid door dezelfde hand geschreven, maar met anderen inkt, die veel zwarter is gebleven. En, inderdaad, brengt deze mis ons reeds tot het volgende stadium van de evolutie, want, in de randen van het handschrift, wordt zij enkel voor drie van de drie-les-

kerk werd op 13 Oktober 1132 ingewijd (La Grande Chartreuse par un chartreux, 1930, p. 44-47).

1. Zie hierboven, p. 112.

feesten aangeduid, namelijk voor de HH. Fabianus en Sebastianus (f^o 41v), Gervasius en Protasius (f^o 125v) en Cosmas en Damianus (f^o 164v).

Tot hertoe was de codex goed bijgehouden. Maar de talrijke verbeteringen, randnoten en bijvoegsels van allen aard maakten het gebruik ervan ongetwijfeld zeer onaangenaam. Een radicale oplossing drong zich op : een nieuw handschrift moest geschreven worden. Hiervan zijn echter geen sporen te vinden in de geschiedenis. Maar het is treffend, dat de mis van den H. Hugo van Lincoln, die in 1258 werd ingevoerd, in onzen codex niet meer is vermeld, evenmin als om 't even welke andere mis van lateren datum.

Wij mogen dus besluiten, dat dit Graduale als een volkomen onafhankelijk getuigenis moet erkend worden, dat de evolutie van de dagelijksche conventmis, in de vorige bladzijden beschreven, ten volle bevestigt.

* * *

Gelijktijdig met het vraagstuk van de dagelijksche conventmis, moet ook de evolutie van de dagen met meerdere conventmissen beschouwd worden. Gedurende betrekkelijk langen tijd werd de vraag niet gesteld. Het gebruik, door Guigo en de onmiddellijk daarop volgende documenten beschreven, gaf, in geval van samentreffen, de voorkeur aan een van de twee mededingers ; de andere moest ofwel zonder meer verdwijnen, — zooals de H. Benedictus en O. L. Vr. Boodschap van Witten Donderdag af¹⁾, — ofwel zich tevreden stellen met een eenvoudige commemoratie²⁾. Tot in den tijd van Basilius bleef dit gebruik onveranderd : hoogstens werden enkele bijzonderheden nader bepaald³⁾. Het is waar, dat Basilius spreekt van dagen die twee missen

1. *Consuetudines Guigonis*, c. 4, n. 18. MS. Parkm. B. 84, p. 5, l. 12-13; p. 10, l. 7-9; p. 13, l. 35; p. 14, l. 2.

2. MS. Parkm. B. 84, p. 4, l. 25-31; p. 5, l. 19-25; p. 13, l. 16-22, 34.

3. *Ibid.*, p. 28, l. 32-35; p. 29, l. 18-20; p. 30, l. 2-7; p. 32, l. 3-5, 27-31; p. 33, l. 24 — p. 34, l. 18; p. 45, l. 5-21; p. 46, l. 7-11, 14-18, 29-34; p. 47, l. 7-9; p. 48, l. 16-19, en de plaatsen aangeduid in nota 49.

hadden ¹⁾, maar niets laat ons toe te veronderstellen, dat hij andere gevallen voor oogen had, dan die door Guigo reeds vermeld, namelijk de drie missen van Kerstmis en de twee missen van Paschen en Pinksteren, en bij gelegenheid een begrafenismis ²⁾. Want al de gevallen, die later zullen worden opgelost door het invoeren van een tweede mis of van het *nudum officium*, worden door hem tot een commemoratie beperkt ³⁾. Er waren, ten andere, niet vele moeilijkheden op te lossen, om reden van het beperkt aantal missen *infra hebdomadam*.

Maar kort vóór de Statuten van Jancelinus (1222), op het oogenblik dat de dagelijksche conventmis wordt ingevoerd, verschijnt het gebruik, na de mis van den dag, ook het *nudum officium* van de concurrerende mis te zingen, ten minste in het geval van het samentreffen van een twaalf-lessen-feeft met een Zondag van den Advent, een mis van den Vasten, een groote vigilie of de Quatertemperdagen ⁴⁾. Er zijn weinige teksten van dien tijd tot ons gekomen, die de manier beschrijven waarop het *nudum officium* werd uitgevoerd ⁵⁾. De eenige tekst, die in bijzonderheden treedt, behoort reeds tot een latere periode ⁶⁾. Deze eerste stap werd spoedig door een anderen gevolgd, die ons bekend wordt gemaakt door de Statuten van Jancelinus. Eenerzijds werd, in geval van beletsel, de mis van een gewonen

1. *Ibid.*, p. 59, l. 33 — p. 60, l. 5 : „Cum uerò unus tantum subdiaconus adest, et duae occurrunt missae, ipse dicit epistolam maioris missae, et absente procuratore Diaconus, dummodo ad aliam missam seruire non debeat, dicit epistolam minoris. Si enim assit copia monachorum, nolimus ut qui ad primam missam legit epistolam uel seruit, ad secundam legat uel seruiat, et e conuerso. Non sufficientibus namque subdiaconibus uel diaconibus, ultimi in ordine sacerdotes suppleant uices eorum : et eorum primi faciunt quod faciendum est ad minores missas, et ultimi ad maiores”.

2. Het eenige geval dat voor twee conventmissen bij Basilius in aanmerking komt, is dat van het samentreffen van een begrafenismis met een jaargetijde, of met de mis van 2 November (*ibid.*, p. 54, l. 22, 32).

3. *Ibid.*, p. 37, l. 25-26; p. 38, l. 4-7, 26, 29-30; p. 43, l. 18; p. 50, l. 22-25.

4. *Ibid.*, p. 87, l. 31-33; p. 88, l. 19-24, 26-30; p. 88, l. 36 — p. 89, l. 17.

5. *Ibid.*, p. 188, l. 22-24 : „Quando contigerit aliquando post missam dici missae officium sine consecratione Eucharistiae, nec Sanctus dicatur, nec Agnus Dei”. De *Statuta Antiqua* (P. I, c. 43, n. 57) voegen hieraan toe : „nec se uertit sacerdos ad populum cum dicit dominus uobiscum”.

6. *Statuta Nova*, P. I, c. 5, n. 31-32.

Zondag naar een vrijen dag van de week verplaatst ¹⁾; anderzijds werd het *nudum officium*, op belangrijke liturgische dagen in de week, — Vasten, groote vigilies en Quatertemper-Zaterdag, — door een tweede conventmis vervangen ²⁾. Ieder jaar kwamen er vier of vijf gevallen van twee conventmissen voor. De *Statuta Antiqua* (1259), die het verplaatsen van twaalf-lessen-feeften van den Zondag op den eersten vrijen dag toelieten ³⁾, en die de vigilies van den Zondag naar den Zaterdag verplaatsten ⁴⁾, verminderden nog in evenredigheid het aantal gevallen waarop het *nudum officium* werd gezongen : de Quatertemper-Woensdagen en Vrijdagen van September en December ⁵⁾, en de Zondagen waarvoor geen vrije dag in de week kon gevonden worden bleven nog alleen over ⁶⁾. Daarentegen groeide het aantal dagen met twee conventmissen aan : de Quatertemper-Zaterdag, alsook de Zaterdag waarop een mis van den Vasten of van een groote vigilie samentrof met de onlangs ingevoerde wekelijksche mis *De Beata* ⁷⁾, kregen nu twee missen ⁸⁾. Dit bracht het gemiddelde op 10 of 11 keeren

1. MS. Parkm. B. 84, p. 100, l. 10; p. 103, l. 2-16; p. 114, l. 22; p. 117, l. 21 (cf. p. 197, l. 13; p. 201, l. 31; p. 203, l. 22-23).

2. *Ibid.*, p. 105, l. 33-38; p. 107, l. 15-20; p. 108, l. 35-36; p. 114, l. 23-28; p. 125, l. 7-15; p. 147, l. 6-9.

3. *Statuta Antiqua*, P. I, c. 2, n. 17, 19; c. 9, n. 3; c. 12, n. 1, 4, 6, 7; c. 14, n. 24; c. 15, n. 3; c. 17, n. 25; c. 27, n. 9; c. 28, n. 14. En reeds vroeger, eerst voor O.L.Vr. Boodschap (MS. Parkm. B. 84, p. 194, l. 2-4) en de Kerkwijding (*ibid.*, p. 195, l. 19), dan voor alle twaalf-lessen-feeften (*ibid.*, p. 197, l. 10; p. 201, l. 35; p. 203, l. 8, 25-26, 33-37). Nog rond 1249 werd een *nudum officium* voorgeschreven, namelijk voor het octaaf van O.L.Vr. Geboorte, wanneer de Zondag infra octavam samentrof met de Kruisverheffing (*ibid.*, p. 199, l. 29).

4. *Statuta Antiqua*, P. I, c. 2, n. 21; c. 22, n. 2; c. 23, n. 3; c. 25, n. 1; c. 28, n. 3.

5. *Ibid.*, c. 3, n. 4; c. 27, n. 3.

6. *Ibid.*, c. 4, n. 10; c. 5, n. 51; c. 7, n. 9; c. 20, n. 6.

7. Kort na de Statuten van Jancelinus : „Admonemus ut singulis sabbatis, nisi interuenerit anniuersarium uel festum duodecim lectionum, celebretur missa de B. Maria uel Conuentalis siue priuata” (bedoeld wordt waarschijnlijk : een privaatis, indien een van de twee vermelde beletselen voorkomt. MS. Parkm. B. 84, p. 190, l. 29-31).

8. *Statuta Antiqua*, P. I, c. 3, n. 10; c. 27, n. 8; c. 36, n. 1. Nog vóór de *Statuta Antiqua* wordt een tweede mis ingevoerd bij het samentreffen, ofwel van een begrafenismis met een Zondag of een feestdag (MS. Parkm. B. 84, p. 191, l. 5), ofwel van een twaalf-lessen-feeft met den eersten dag van het generaal kapittel (*ibid.*, p. 201, l. 24).

per jaar. Maar in den tijd van Jancelinus en van de *Statuta Antiqua* werd, in al die gevallen, de mis van den dag 's namiddags gezongen ¹⁾.

Wij zouden hier ons onderzoek over de conventmissen mogen eindigen. Maar daar deze bladzijden bestemd zijn voor een Gedenkboek bij het eeuwfeest van de instelling van het feest van het H. Sacrament, zal men ons toelaten erbij te voegen, dat de invoering van dit feest in de Orde (1318) ²⁾ een gelegenheid tot verdere evolutie bracht. In de *Statuta Nova* (1368) wordt de mis van het H. Sacrament voor al de dagen van het octaaf voorgeschreven, *cum nota vel sine nota* ³⁾: gezongen of eenvoudig *recto tono* gepsalmodieerd. Dit was, in tegenstelling met het *nudum officium*, een echt misoffer, in den aard van een ietwat plechtige gedialogeerde mis. In de *Tertia Compilatio* (1509), steeds in verband met het octaaf van het feest van het H. Sacrament, komt het geval voor van twee conventmissen, — van het feest van den H. Joannes den Dooper en van het H. Sacrament, — gevolgd door het *nudum officium* van den samentreffenden Zondag ⁴⁾. Dit is de eerste schets van een dag met drie conventmissen. Weldra zal het *nudum officium* volledig verdwijnen: de Zondagsmis, waarvoor geen vrije dag kan gevonden worden, wordt een privaاتمис ⁵⁾, alsook de missen van Quateremper-Woensdag en Vrijdag in geval van samentreffen met een andere conventmis: „et propterea nudum officium de ipsis minime est dicendum: quod alias quoque nullum apud nos locum habere

1. De missen van den Vasten en van de vigilie van Pinksteren hadden plaats na de none (*Statuta Antiqua*, P. I, c. 11, n. 10; c. 18, n. 1: „In vigilia pentecostes. fit ante nonam parua pulsatio ad euigilandum, deinde nonam et missam dicimus in ecclesia”, d.i., de mis na de siesta; cf. *ibid.*, n. 10 en MS. Parkm. B. 84, p. 107, l. 15-20). De missen van de andere vigilies en van de Quateremper-Zaterdag werden gezongen na de sext.

2. J. MABILLON, *Annales Ordinis S. Benedicti*, t. VI, p. 636B: „Cum dominus noster summus pontifex ordinaverit et districtè praeceperit in virtute sanctae obedientiae solemniter celebrari ab omnibus festum Corporis Christi, nos ob Dei et sancti praecepti reverentiam ordinamus, et eodem modo quo in decretali praecipitur, praecipimus ut festum fiat in nostro ordine...”.

3. *Statuta Nova*, P. I, c. 2, n. 20.

4. *Tertia Compilatio*, P. I, n. 36.

5. *Ordinarium Cartusiense*, 1582, c. 28, n. 4; c. 53, n. 20.

volumus” ¹⁾. Maar tevens komen dagen met drie conventmissen voor goed te voorschijn, telkens als een begrafenismis moet gezongen worden op een twaalf-lessen-feest dat reeds samenvalt met een dag van het octaaf van het H. Sacrament, een werkdag van den Vasten, een groote vigilie, een Quateremper-Zaterdag, en een paar andere gelegenheden. En dan, zegt het Ordinarium, „omnia paulo quidem rotundius, sed semper cum religiosa gravitate dicuntur” ²⁾. Zoo staan de zaken heden nog.

* *
* *

Tot dusverre hebben we het bijna uitsluitend over de conventmissen gehad. Enkele aanduidingen over de privaاتمissen zullen hier ook niet misplaatst zijn. In de *Consuetudines* van Guigo vindt men geen vermelding van privaاتمissen, behalve met betrekking tot de missen voor de overledenen: het „tricenarium” (dertigste) voor de afgestorven medebroeders, en de wekelijksche mis voor de weldoeners ³⁾. De tweede mis van Paschen en van Pinksteren was noch een conventmis, noch een privaاتمис in den strikten zin van het woord: het was de mis van de Broeders ⁴⁾.

Deze missen blijven verder onvermeld tot aan de *Consuetudines* van Basilius, en zelfs dan is er slechts sprake van om te zeggen, dat al de privaاتمissen door den koste moeten gediend worden ⁵⁾. Ze konden dus nog niet zeer talrijk zijn, en waarschijnlijk zeide men er niet meer dan één per dag, — misschien twee, in geval meerdere overlijdens te gelijk werden aangekondigd ⁶⁾, — daar men slechts over één altaar beschikte. Het was niet vóór het generaal kapittel van 1250 dat een tweede altaar werd toegestaan ⁷⁾. Geen wonder dus dat, tot aan de *Statuta Antiqua*,

1. *Ibid.*, c. 28, n. 8.

2. *Ibid.*, c. 34, n. 30.

3. *Consuetudines Guigonis*, c. 14, n. 1, 4.

4. *Ibid.*, c. 4, n. 29.

5. MS. Parkm. B. 84, p. 64, l. 24-27: „Ad priuatas missas semper seruit, nisi aliqua impediatur de causa. Cum autem non est paratus, seruit pro eo, cui intimat signo, et tunc interest missae”.

6. *Ibid.*, p. 55, l. 20-25.

7. DOM LE COUTEULX, *Annales*, t. IV, p. 143. Cf. MS. Parkm. B. 84, p. 202, l. 28-29.

de teksten zeer zelden van de privaاتمیس gewag maken, en dat ze geen berekeningen omtrent het aantal van die missen toelaten¹). In de *Statuta Antiqua* wordt de verplichting van den koster beperkt tot de privaاتمissen die de conventmis onmiddellijk voorafgaan of volgen; en er wordt bepaald dat, in geval er meerdere privaاتمissen zijn, de tweede mis door den celebrant van de eerste moet gediend worden. Indien een mis wordt gedaan aan het tweede altaar, zal de koster voor een dienaar zorgen²). De algemeene indruk blijft, dat deze missen nog niet zeer talrijk waren, en zeker niet dagelijksch voor iederen priester. Maar bijzonderheden ontbreken³).

*
* *
*

Er blijft ons nog enkel over de conclusie van Guigo te onderhalen. Met een klaarheid, die door geen exegese kan beneveld worden, dringt de bemerking zich op: „Raro quippe hic missa canitur, quoniam precipue studium et propositum nostrum est silentio et solitudini celle vacare”. Guigo heeft zoo pas de missen, in de Kartuis voor de overledenen gedaan, opgesomd: voor de

1. MS. Parkm. B. 84, p. 75, l. 6-7; p. 81, l. 35-37; p. 146, l. 8-10 (Cf. *Statuta Antiqua*, P. II, c. 6, n. 41). — *Ibid.*, p. 192, l. 8-9; p. 194, l. 7-8 (Cf. *Statuta Antiqua*, P. II, c. 6, n. 53). — *Ibid.*, p. 78, l. 33-34 (Cf. *Statuta Antiqua*, P. I, c. 43, n. 78; c. 49, n. 9). — *Ibid.*, p. 83, l. 39 — p. 84, l. 3; p. 140, l. 39 (Cf. *Statuta Antiqua*, P. I, c. 43, n. 65). — *Ibid.*, p. 175, l. 9-12 (Cf. *Statuta Antiqua*, P. I, c. 16, n. 6). — *Ibid.*, p. 57, l. 9; p. 133, l. 27-31; p. 198, l. 8; p. 206, l. 40 (Cf. *Statuta Antiqua*, P. I, c. 41, n. 29).

2. *Statuta Antiqua*, P. I, c. 41, n. 42, 43: „Quod si missae priuatae plures fuerint, qui cantat precedentem seruit ad sequentem... Quando vero cantatur ad secundum altare, sacrista prouidet seruitorem”. Het is moeilijk in deze woorden een bewijs te vinden, dat iedere priester iederen dag de mis deed (Dom LE COUTEULX, *Annales*, t. II, p. 523). De andere teksten zijn nog veel minder overtuigend.

3. Dom LE COUTEULX, *Annales*, t. II, p. 522, haalt een oude kronijk aan, die geschreven werd vóór 1270 (*ibid.*, t. III, p. 341), en waaruit zou blijken dat in de kartuis van Bellery, bisdom Nevers, gesticht in 1209, sommige althans van de eerste monniken iederen dag een privaاتمیس zeiden; dit nog vóór 1219 (*ibid.*, t. III, p. 414). Het is niet ongehoord dat een gebruik ontstaat vooraleer het in officiele teksten gecodificeerd wordt. Het geval in kwestie zou zeker hoogst merkwaardig zijn, meer dan dertig jaren vóór het bestaan van een tweede altaar. Wij hebben echter geen gegevens, om over den datum van die kronijk en de geloofwaardigheid van den schrijver een persoonlijk oordeel te vormen.

confraters een dertigste, waarvan slechts de eerste mis, de begrafenismis, in conventu wordt gezongen, en daarna, als jaargetijde, telkens een conventmis; voor de weldoeners, iedere week een privaاتمیس. Dat is niet overdreven, zal men misschien denken? Ja, maar het gaat er ook om (quippe), het fundamenteele principe van de Kartuizer-eenzaamheid onaangetast te bewaren. En met al zijn krachten dringt Guigo aan: het ingenomen standpunt is het eenige van waaruit onze roeping kan begrepen worden, het is voor den Kartuizer een kwestie van leven of dood.

Dat Guigo hier één van de belangrijkste grondbeginselen van de Kartuizer-opvatting van het monastiek leven heeft willen uitdrukken, kan niet worden betwijfeld. In om 't even welk kloosterleven, niet minder dan in de Kartuis, zijn er dingen die van grooter beteekenis zijn dan de voorschriften waardoor de uiterlijke gebruiken geregeld worden. Stilzwingen en eenzaamheid behooren tot de gebruiken die door een hoogere levensopvatting moeten beziel worden. Maar dat belet niet dat zij, en op heel bijzondere wijze de eenzaamheid, de kenschetsende elementen zijn van het leven van den Kartuizer. Iedere belangrijke verandering hieromtrent ingevoerd moet onvermijdelijk inbreuk maken op den oorspronkelijken geest van de Orde. Het context van de missen voor de overledenen, hoe belangwekkend en gewichtig het ook moge zijn, heeft ten slotte toch maar de waarde van een bijzonder geval, dat als voorbeeld dient, en dat tot de uitdrukking van het algemeen principe aanleiding geeft¹).

Intusschen is het echter moeilijk te sympathiseeren met de gedachte dat de H. Bruno een revolutionnair hervormer zou geweest zijn, die door een bruske beweging van den hefboom den stoom omgeworpen, en de gansche machine van de monastieke organisatie eeuwen achteruit gedreven zou hebben. Inder-

1. De *Statuta Antiqua* hebben de woorden, „Raro quippe hic missa canitur”, laten vallen, omdat zij niet meer overeenstemden met den toestand van 1259; maar al het volgende is zorgvuldig bewaard gebleven en bij een ander context van Guigo gevoegd, namelijk op het einde van hoofdstuk 19 van de *Consuetudines*, waar het verplaatste stuk dezelfde rol speelt als in hoofdstuk 14, te weten: een fundamenteel principe van het Kartuizerleven uitdrukken, naar aanleiding van een gebruik, waarin een karakteristieke toepassing van dat principe wordt gevonden (*Statuta Antiqua*, P. II, c. 9, n. 26).

daad, de dagelijksche conventmis scheen een integraal onderdeel van de kloosterdiscipline geworden te zijn. Cluny had twee missen per dag, en in Cîteaux waren zulke dagen geen uitzondering. Maar men heeft het monastiek werk van den H. Bruno nog niet genoeg bestudeerd in zijn verhoudingen tot het geheel van de kloosterhervormingsbeweging van de XI^e eeuw. En meer in 't bijzonder, werden de talrijke en kenschetsende punten van aanraking met de stichting van Camaldoli door den H. Romualdus, en met de hervorming van Fonte Avellana door den H. Petrus Damianus, tot nu toe zeer weinig onderhaald ¹⁾. Men heeft, weliswaar, herinnerd aan het verblijf van den H. Bruno bij den H. Robertus te Molesmes en te Sèche-Fontaine. Men heeft zich afgevraagd, of de H. Bruno onder den invloed heeft gestaan van den H. Stephanus van Muret, den stichter van de orde van Grandmont. Naar aanleiding van den weerstand door den H. Bruno te Reims aan de simonie geboden, heeft men zelfs gesproken van de inspiratie die hij kon vinden in de groote voorbeelden van zijn tijd, namelijk in den H. Petrus Damianus en in den H. Joannes Gualbertus, den stichter van de orde van Vallombrosa. Maar men schijnt niet te vermoeden, dat het eigenlijk monastieke werk van deze hervormers de aandacht van den patriarch van de Grande Chartreuse op zich heeft kunnen vestigen.

Zelfs Dom Le Couteulx, die zich in zijn *Annales* beslist tegen het Benedictijnsch karakter van de Kartuizerorde had uitgesproken ²⁾, maar die op het einde van zijn leven deze opinie

1. Deze bemerking geldt hoofdzakelijk voor de schrijvers van de Orde. Onze tekst was volledig opgesteld, toen wij tot de beschamende ontdekking kwamen, dat deze ader reeds lang vóór ons werd uitgebuit. H. LÖBBEL, *Der Stifter der Carthäuser-Ordens, der heilige Bruno aus Köln*, 1899, heeft in zijn hoofdstuk, *Das Leben in der Carthause* (p. 114-131), de afhankelijkheid van de *Consuetudines* van Guigo tegenover den ouden regel van Camaldoli scherp in 't licht gesteld. Hij gaat echter veel te ver, wanneer hij beweert dat „sich überhaupt in der ganzen Carthäuserregel kaum etwas Originelles, das von Bedeutung wäre, findet“ (p. 116). Hier mag men met reden het gezegde toepassen, dat de boomen beletten het bosch te zien. De grootste oorspronkelijkheid van den Kartuizerregel, zooals Guigo hem beschrijft, bestaat ongetwijfeld in het merkwaardig evenwicht, waarmede het conventueel karakter van den Benedictijner-regel getemperd en verrijkt wordt door een wijze proportie van elementen uit het kluizenaarsleven.

2. *Annales*, t. I, p. 36-39; t. VI, p. 59-60.

uitdrukkelijk terugnam, kwam niet op de gedachte een verband te zoeken tusschen de Kartuizers en de beweging met kluizenaarsstrekking in de Benedictijner familie van over de Alpen; zijn eenige vergelijkingspunten zijn Cluny en Cîteaux. Zoo schrijft hij bij 't vermelden van een bulle van Alexander III:

Ce quil y a (à) remarquer dans cette bulle cest que Le Pape appelle les chartreux *Ordo Cartusienensis* ce que tous ses successeurs ont aussy fait. Quelques uns inferent de la que nostre Ordre est un Ordre different de celuy de st Benoist. ce que jay cru aussy autrefois. Cependant il est certain que nous sommes une branche de st. Benoist et qu'on ne dit *ordo Cartusien*-(sis) que comm'on dit *Ordo Cluniacensis*, *Ordo Cisterciensis* et ainsy des autres qui sont à la uerité differens entre eux, mais non pas en General de L'ordre de st. Benoist. Lucius 3. et Caelestinus 3. outre ce mot d'*Ordo Cartusienensis* adioutent dans leurs bulles imprimées *Eremiticam uitam professi*. En effect Il y a bien des anciens auteurs qui nous nomment Ermites ¹⁾.

Hier was, zooals men ziet, een schoone gelegenheid om de gedachte nader te bepalen door een vergelijking in te stellen met de andere „hermieten“, wier aanhoorigheid tot de groote Benedictijnerfamilie nooit werd betwist. Dom Le Couteulx heeft er niet eens aan gedacht, en opent een nieuw paragraaf over een ander onderwerp.

Het is nochtans haast niet te gelooven, dat de H. Bruno en de eerste Kartuizer-generatie niets gehoord zouden hebben van die zoo beroemde ondernemingen en van hun stichters. De H. Romualdus begon Camaldoli rond 1012, en stierf in 1027. De H. Petrus Damianus werd de overste van Fonte Avellana in 1040, en stierf in 1072. De geschreven werken van dezen laatste, bijzonder zijn *Opuscula* 14 en 15 ²⁾, waren één van de hoofdbronnen waaraan de gelukzalige Rudolphus, vierde opvolger van den H. Romualdus in Camaldoli, putte voor het samenstellen van zijn *Liber eremiticae vitae* ³⁾, begonnen in 1080,

1. MS. Parkin. B. 84, p. 235, l. 21-29.

2. PL. t. 145, col. 327-364.

3. MITTARELLI et COSTADINI, *Annales Camaldulenses Ordinis Sancti Benedicti*, t. III, *Appendix*, col. 512-551.

en in 1085 uitgegeven ¹⁾. Men weet dat de H. Bruno in 1084 in de Grande Chartreuse aankwam.

Wij zullen geen poging aanwenden om een letterkundige afhankelijkheid tusschen de *Consuetudines* van Guigo en het *Liber eremiticae vitae* van den gelukzaligen Rudolphus, of de *Opuscula* van den H. Petrus Damianus te achterhalen. Er is veel meer en veel beter dan dat. Het werk van den H. Bruno, zooals het door de *Consuetudines* van Guigo tot onze kennis is gekomen, kan in 't kort samengevat worden als een geniale aanpassing van het werk van den H. Romualdus en van den H. Petrus Damianus. Wanneer Guigo schrijft : „Quoniam precipue studium et propositum nostrum est silentio et solitudini celle vacare” ²⁾, klinken zijn woorden als een echo van de bepaling die de H. Petrus Damianus van zijn eigen monniken gaf : „Sicut enim sacerdotis est proprium sacrificiis offerendis insistere, doctoris est praedicare ; ita nihilominus eremitae officium est, in jejuniis silentioque quiescere” ³⁾. De H. Bruno ging verder dan de H. Benedictus op het gebied van de lichamelijke verstervingen : zijn vasten op water en brood, driemaal per week, gansch het jaar door, zou door meer dan één zoon van den patriarch van Monte Cassino als overdreven bestempeld worden. Maar zoodra men het principe aanneemt van een beklemtoning van het eenzaamheidselement en van de daartoe-behoorende strengere ascetische eischen, dan komt op zijn beurt de H. Bruno voor ons te staan als een stichter „discretionis praecipuus”. Van dit standpunt uit, is hij de meest Benedictijnsche onder de stichters van conventueele kluizenaars. Hierin, trouwens, deed hij niets anders dan een door lange ondervinding ingegeven raad van den H. Petrus Damianus in practijk stellen. Na de buitengewone ascetische talenten van sommige zijner monniken in tegenstelling met den gewonen regel beschreven te hebben, vervolgde de hervormer van Fonte Avellana : „Dignum autem credo robustis ac perfectioribus viris ista relinquare : sed et haec ipsa mitiora quae superius

1. Pl. T. LUGANO. *La Congregazione Camaldolese degli Eremiti di Montecorona*, 1908, p. 35.

2. *Consuetudines Guigonis*, c. 14, n. 5.

3. PL. t. 145, col. 339.

scripta sunt aliquantisper sub modesto discretionis libramine temperare” ¹⁾. En, in bijzonderheden tredend, gaf hij voor het vasten de aanduiding dat drie dagen per week op water en brood konden volstaan, — in Fonte Avellana vastte men in den Zomer vier dagen, en in den Winter vijf, — en dat men op feestdagen, Winter en Zomer, twee maaltijden per dag zou gebruiken. Bij hem was er in de Winter periode nooit meer dan een maaltijd. Dit is het precies wat Guigo beschrijft.

Maar deze bijzonderheden mogen we voor een andere gelegenheid laten, want men zou terzelfdertijd ook de verschilpunten moeten aanstippen. We zullen ons hier beperken tot het voorwerp van deze studie. In Camaldoli en in Fonte Avellana werd niet iederen dag de conventmis gezongen. De vastendagen waren ook dagen van strenge afzondering en de feestdagen, behalve de grootste feesten, werden naar een dag zonder vasten verplaatst ²⁾. De H. Petrus Damianus voegt er zelfs bij dat, op de minder belangrijke feesten, alleen de cellerarius en de monniken die het dichtst bij de kerk woonden zich naar het koor begaven voor het officie ; voor de anderen werd het feest tot 3 lessen beperkt. De H. Bruno gaf de voorkeur aan een ander systeem : iederen dag naar de kerk gaan, maar niet voor alle diensten. De algemeene indruk was echter dezelfde in alle drie gevallen. „Notandum autem quia non omnes, quae in monasterio, etiam in eremo celebrantur festivitates” ³⁾ merkte de H. Petrus Damianus op. „Missarum vero solemnias in hac eremo raro nisi circa horam tertiam celebrantur” ⁴⁾, d.i. zelden op dagen die geen feestdagen zijn, schrijft de gelukzalige Rudolphus. En nogmaals komt de formule van Guigo als een echo tot onze ooren : „Raro quippe hic missa canitur” ⁵⁾. Op dit punt heeft de H. Bruno een bestaande traditie gevonden, en hij heeft geoordeeld deze te moeten eerbiedigen.

In welken geest nam de H. Bruno dit besluit? In de XVIIIe

1. *Ibid.*, col. 347.

2. *Ibid.*, col. 340. MITTARELLI-COSTADINI, *l.c.*, col. 547-548.

3. PL. t. 145, col. 340.

4. MITTARELLI-COSTADINI, *l.c.*, c. 521.

5. *Consuetudines Guigonis*, c. 14, n. 5.

eeuw beriepen de Jansenisten zich op het gebruik van de oude Kartuizers als op een merkwaardig voorbeeld van onthouding uit eerbied voor het verheven sacrament van het altaar ¹⁾. Zij konden steunen op de opinie van Petrus Blesensis († 1204), die op dergelijke beschouwingen sterk den nadruk legde ²⁾. Maar Petrus Venerabilis († 1152) had een juist inzicht in de kwestie, toen hij het volgende schreef, met verwijzing naar een lijst van feesten die hij kort te voren gegeven had : „Quibus tantum diebus antiquorum eremitarum aemulatione *ne ab aliis sacris operibus, licet dignitate inferioribus, impediuntur*, salutare omnipotenti Deo pro salute sua ac mundi sacrificium offerunt” ³⁾. Guigo geeft gelijk aan den heiligen abt van Cluny. Zonder het daarom zoover te drijven dat hij den H. Benedictus gaat navolgen in zijn grot, toen hij niet eens wist dat het Paschen was, moet de Kartuizer zich bereid voelen om vele dingen, die op zichzelf beschouwd zeer rechtmatig en zeer kostbaar zijn, op te offeren, zooals de heilige stichter van de Orde het in volle bewustzijn heeft gedaan, om zodoende den „mundi contemptus et dei amor” ⁴⁾ te bereiken, door het beoefenen vooral van het „silentium solitudinis et quietem” ⁵⁾.

* *

Om te eindigen moeten we nog beknopt een andere vraag aansnijden, niet alleen omdat zij in verband werd gesteld met het onderwerp van voorgaande bladzijden, maar vooral omdat zij ons onverwachts, zooals dit soms gebeurt, tot een getuigenis van beslissende waarde zal leiden. Zooals Edmund Bishop eens zeide : „It is sometimes convenient to approach a larger subject from a very narrow side of it” ⁶⁾. We bedoelen het probleem van de eucharistische evolutie van de baarden van de oude

1. J. RICHARD, *L'Agneau pascal*. Cologne, 1686. Avertissement (zonder paginatie), 1^{re} preuve, n. 3, 4, 6-9.

2. PL t. 207, col. 265-267.

3. PL t. 189, col. 945.

4. *Consuetudines Guigonis*, c. 79, n. 3.

5. *Ibid.*, c. 14, n. 5.

6. E. BISHOP, *Liturgica Historica*, 1918, p. 464.

Kartuizers. De baard van de eerste Kartuizers was bij uitnemendheid een liturgische baard : „Sexies in anno radimur, servato silentio : in vigilijs pasche, pentecostes, assumptionis, omnium sanctorum, natalis domini et in capite ieiunii” ¹⁾. Ten tijde van Dom Le Masson werd men tweemaal per maand geschoren. „Cur rasura nunc pluries fit apud nos? Id pertinet ad majorem reverentiam adhibendam in missarum celebratione, quae frequentius nunc est apud nos, quam primis ordinis temporibus” ²⁾.

De eerste evolutie van de baarden heeft echter geen spoor gelaten van eucharistische bekommernissen ³⁾. Maar in 1257 had bij de confraters van Citeaux een kleine hervorming plaats. Gevolg gevend aan een wensch te Rome uitgedrukt, schreef het generaal kapittel twaalf scheringen per jaar voor, in plaats van zeven, „propter reverentiam sacramenti altaris suscipiendi”. Men eerbiedigde nochtans het principe van de liturgische baarden, en onder de voorgeschreven datums bevonden zich ook de volgende, die onvermijdelijk veel onregelmatigheid moesten brengen tusschen de Lente-baarden van de verschillende jaren : „prima dominica mensis Martii, in Pascha, in Ascensione, in vigilia S. Joannis Baptistae” ⁴⁾. De Kartuizers wachtten niet lang om het voorbeeld van hunne ouderen te volgen, maar de teksten zeggen niet of zij het om dezelfde reden deden, ofwel eenvoudig de gunstige gelegenheid bij de haren grepen. Gelijkvormigheid kreeg de voorkeur boven alle liturgische beschouwingen, en met nuchtere zakelijkheid werd bepaald : „In kalendis omnium mensium, servato silentio, radimur” ⁵⁾.

Een verdere evolutie had plaats ten tijde van het groote Schisma en geschiedde gelijktijdig in beide onderhoorigheden, die de Orde zowel als de Kerk verdeelden. Van Duitsche zijde

1. *Consuetudines Guigonis*, c. 9, n. 1.

2. *Annales*, p. 42B. PL. t. 153, col. 654.

3. Nieuwe scheringen op de vigiliëdagen van de HH. Petrus en Paulus, van den H. Mattheus en, zoo noodig, van O. L. Vr. Lichtmis (MS. Parkm. B. 84, p. 79, l. 11; p. 160, l. 26; p. 188, l. 18).

4. *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis*, ed. J.-M. CANIVEZ O.C.R., t. II, p. 426, n. 4. — Reeds in 1258 werden maatregelen getroffen om de onregelmatigheid van de baarden na Pinksteren te voorkomen.

5. *Statuta Antiqua*, P. II, c. 15, n. 16.

is er geen sprake van liturgische scrupules. De kronijk van de Kartuis van Erfurt, niet ver van Mainz, verhaalt het bezoek, in 1388, van den kardinaal van Ostia, Philippe d'Alençon, een groot vriend en weldoener van de Orde : „Dicitus Cardinalis aliquando P. Priorem diu non rasum intuens, dixit : Non vere cundaris tu transire barbatus ut latro in sylva? Atque ex illo tempore et deinceps rasura quae singulis mensibus consuebat fieri, quintodecimo die fiebat”¹⁾.

Van den Franschen kant hebben we het decreet van het generaal kapittel van 1408, dat denzelfden maatregel voorschreef en voor gelijksoortige redenen.

Cum status Ordinis nostri primaevus temporibus magis eremiticus extiterit, ideo juxta Statuta Guigonis raro missa erat, et rasura tantum sexies fiebat in anno; succedentibusque temporibus, Ordine pro majori parte in statum monasticum dilatato, fuerit rasura in singulis kalendis mensium ampliata, de qua ampliacione non contenti qui circa civitates ac majores villas suas habent domos situatas, maxime priores et procuratores negotia tractantes coram praelatis et principibus, sibi particulares licentias impetrant radendi ultra rasuram ab ordine taxatam, ex quo deformitas, quam ordo abhorret, sequitur in choro, et saepius inter personas non consilimiter licentias in foro : ideo tam pro uniformitate conservanda quam pro decentia habitus clericalis quae ita consistit in tonsura sicut in habitu secundum canonica jura, quam pro vitando horrore et irreverentia, ut pili barbae interveniantur in pretiosissimo sanguine cum sumitur in calice, quod vitari barba crescente est impossibile : volumus et ordinamus quod rasura amodo possit fieri bis in mense, expectando vel anticipando pro reverentia occurrentis festivitatis²⁾.

De „eucharistische” reden van deze beslissing is waarschijnlijk de zwakste van alle : men ziet niet gemakkelijk in, hoe al de beschreven bezwaren aan een baard van een maand kunnen toegeschreven worden, en daarbij had iedere monnik een schaar tot zijn beschikking. Maar wat ons bijzonder moet treffen, is de eerste zin van dit document. Daar wordt namelijk van officieele zijde een historische interpretatie gegeven van het vraagstuk dat

1. Dom LE COUTEULX, *Annales*, t. VI, p. 333.

2. *Ibid.*, t. VII, p. 227.

wij in de vorige bladzijden hebben bestudeerd : „Cum status ordinis nostri primaevus temporibus magis eremiticus extiterit, ideo juxta Statuta Guigonis raro missa erat”. Het is het generaal kapittel zelf dat de zeldzaamheid van de mis bij de oude Kartuziers als een feit erkent en in verband stelt met een oorspronkelijk sterkere beklemtoning van het kluizenaarsleven in de Kartuzier-vertakking van de groote monastieke familie. Dit primitief karakter is niet in zijn eersten staat bewaard gebleven, en die evolutie hangt nauw samen met de evolutie van de missen en van de baarden : „succedentibusque temporibus, ordine pro majori parte in statum monasticum dilatato”. De geest van Guigo was bij die beraadslaging aanwezig en heeft aan de vergadering de herinnering opgedrongen aan de groote gedachte, die heel het werk van den H. Bruno samenvat, en die voor altijd, als in een gouden muntstuk, in de zonneklare woorden van de *Consuetudines* zal gestempeld blijven : „Raro quippe hic missa canitur, quoniam precipue studium et propositum nostrum est silentio et solitudini celle vacare”.

St. Hugh's Charterhouse, DOM ANSELM STOELEN, O. Carth.
Partridge Green, Sussex. KARTUIS VAN PARKMINSTER.

SUMMARIUM

Primis Ordinis temporibus Cartusienses praeter dominicas vix semel alternantibus hebdomadibus, non computatis hebdomadibus quadragesimae paucisque aliis, missam conventualiter cantabant. Privatim vero semel in hebdomada pro benefactoribus et per triginta dies post fratrum obitum unus sacerdos litabat.

Hujus disciplinae usque ad annum circiter 1260 evolutio describitur et de spiritu primaevae observantiae disseritur.